

ГОРТАТИВНІ КОНСТРУКЦІЇ ЯК СПЕЦІАЛІЗОВАНИЙ ТИП ВИРАЖЕННЯ СПОНУКАННЯ ДО СУМІСНОЇ ДІЇ

У статті схарактеризовано своєрідність гортативних конструкцій як спеціалізованого типу формально-синтаксичної організації спонукальних висловлень. Описано граматичні особливості дієслова, яким виражений предикат гортативних речень. Указано на семантичну специфіку конструкцій, структурованих за допомогою дієслова у формі першої особи множини наказового способу. Акцентовано на унікальності українського граматичного утворення, призначеного для вираження спонукування до сумісної дії. Запропоновано перелік й опис функціонально-семантичних різновидів гортативних конструкцій.

Ключові слова: гортативна конструкція, спонукальні висловлення, дієслово, предикат, наказовий спосіб, функціонально-семантичний різновид.

Umrykhina L. Hortative Constructions as a Specialized Type of Expression of the Inducement for Joint Action. *The article presents an attempt to highlight the functional-semantic originality of the hortative constructions as a specialized formal-syntactic type of imperative constructions. The mentioned constructions require a detailed study also due to a small amount of theoretical work on these issues, which leads to the absence of definitive questions regarding their unambiguous qualification. The author focuses on the specifics of the grammatical meaning of the verb form, by means of which the predicate of the declared structure type is revealed, in terms of expressing the inducement of the addressee to joint action. Emphasis is placed on the uniqueness of the Ukrainian grammatical formation, designed to express the inducement for joint action. The distinctive semantic features of structures embodied in the hortative verb form of the 1st person plural are pointed out. The author emphasizes the proposed nature of domination in their structure content and the leveling of categorical signs. The list of the functional-semantic varieties of the basic meaning by means of hortative constructions is offered.*

The role of different nature means in the formation of each functional-semantic variety of the structures is clarified, in addition, specificity for each of them is revealed. The contextual connection of the structures with the meaning of request, consent and permission is traced.

The author concludes that hortative constructions are a specialized type of modally oriented constructions designed to express the urge to act together. These are grammatically marked imperative constructions.

The work used both general scientific methods (observation, analysis, synthesis, comparison, modeling, generalization, abstraction of linguistic and speech phenomena

in dynamics) and special linguistic ones. The basic methods are linguistic observation and description. The contextual-interpretive method was used in the process of determining the functional and semantic specifics of hortative structures.

Key words: *modally oriented construction, syntactic irreal mood, functional-semantic species, modal meaning, grammatical marking.*

Вступ

Гортативні конструкції – окремий тип спонукальних висловлень, що вирізняється специфікою граматичного оформлення й функціонально-семантичною своєрідністю. Гортатив (англ. *hortative*, від лат. *hortatus* – від *заохочувати, схвалювати*) – вид способу дієслова, що виражає спонукання до сумісної дії. Дієслово в основі гортативних конструкцій морфологічно марковане, його форма – перша особа множини наказового способу – забезпечує смислову основу конструкції в цілому. Своєрідність досліджуваних моделей як спеціалізованих граматичних утворень полягає в тому, що вони реалізують саме спонукання до сумісної дії. Вони не припускають залучення інших форм для втілення цього значення, а також транспонування в інші модально-значеннєві сфери.

Спонукальні висловлення – репрезентанти названого типу конструкцій – широко репрезентовані в українському мовленні. Заслугує на увагу факт прерогативи унікальної дієслівної форми в структуруванні конструкцій зі значенням спонукання до сумісної дії. На сьогодні немає спеціальних праць, присвячених аналізу граматичної та семантичної своєрідності цих конструкцій. Їхня унікальна природа актуалізує необхідність глибокого й детального вивчення, що засвідчує актуальність цього дослідження.

Проблемі втілення спонукальної модальності в синтаксичних конструкціях присвячені численні дослідження сучасних науковців: як спеціальні, комплексні, так і студійні, у яких висвітлено питання структурно-граматичної організації спонукальних конструкцій, специфіки їх реалізації в мові та мовленні (Л. В. Бережан, А. П. Болотнікова, К. О. Бортун, О. Л. Даскалюк, Г. Г. Дрінко, Н. М. Костусяк, О. В. Нарушевич-Васильєва, Т. А. Нестеренко, С. В. Мясоєдова, І. Л. Шевчук, Н. В. Швидка, С. В. Харченко та ін.). Спорадичним характером позначено дослідження гортативних конструкцій – синтаксичних репрезентантів спонукального значення. Порівняно частіше

мовознавці аналізують дієслівну форму, якою виражений предикат у відповідних моделях. Проблемним у мовознавстві видається питання її віднесення до граєм морфологічної категорії наказового способу дієслова. Водночас активно описуваним постає аналітичний варіант – поєднання службового дієслова *давай(те)* зі смисловим дієсловом у формі майбутнього часу множини або інфінітива. Ця модель є ненормативною для сучасної української літературної мови, на що звертають увагу І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова та ін. Лише конструкції із синтетичною формою наказового способу дієслова є маркером спонування до сумісної дії, що відбиває специфіку українського формоутворення.

Метою статті є виявлення граматичної специфіки гортативних конструкцій і їхніх функціонально-семантичних особливостей. Досягнення мети передбачає виконання таких завдань: 1) проаналізувати структурно-граматичну специфіку гортативних конструкцій; 2) визначити формотворчу основу їх структурування; 3) описати конструкції заявленого структурного типу з огляду на втілене в них значення спонукальності; 4) виявити функціонально-семантичні різновиди основного значення спонукальності; 5) визначити особливості їх граматичного вираження.

Методи дослідження

У роботі використано як загальнонаукові методи (спостереження, аналіз, синтез, порівняння, моделювання, узагальнення, абстрагування мовних і мовленнєвих явищ у динаміці), так і спеціальні лінгвістичні. Базовим є метод лінгвістичного спостереження та опису. Контекстуально-інтерпретаційний метод використано в процесі визначення функціонально-семантичної специфіки гортативних конструкцій. Методи компонентного аналізу, зіставлення, субституції, трансформації дали змогу виявити специфічні семантичні риси й граматичні ознаки аналізованих синтаксичних конструкцій. За допомогою методу суцільної вибірки виокремлено необхідні мовні одиниці з творів художньої літератури.

Виклад основного матеріалу

Гортативні конструкції, маючи за предикативну основу дієслово першої особи множини наказового способу, маркують ситуацію безпосередньої участі мовця й адресата в передбачуваній дії. Прогнозована

ситуація об'єднує відповідальність мовця за перебіг майбутньої події та його рішучий намір бути співвиконавцем чогось бажаного, необхідного для нього. Формально-граматична організація гортативних конструкцій визначена як така, що має один головний член. Проте їхня семантична структура позначена двокомпонентністю: головними конститuentами є предикат і суб'єкт – мовець і адресат(и).

Гортативні конструкції відзначаються характером зближення соціального зв'язку, що дає підстави мовознавцям уважати їх соціативними спонукальними конструкціями (Дрінко, 2005: 49). Форма дієслова – предиката гортативної конструкції – претендує на інклюзивне значення. Її вважають індикатором увічливості, транслятором «скромного авторського ми» й двовекторного спрямування адресатності (Болотнікова, 2018: 11. Спонування в таких конструкціях трансформується в запрошення (Плунгян, 2003: 318). Тож такі конструкції можна вважати виразником солідарності з адресатом, зменшеної соціальної і комунікативної дистанції, а отже, засобом реалізації стратегій позитивної увічливості. Існує також думка, що за допомогою конструкції такого типу мовець прагне нав'язати свою волю безвідносно до очікуваної реакції адресата. Акцентують і на тому, що дієслово в першій особі множини наказового способу є найбільш нейтральною формою заохочення (Русанівський, 1977: 6, 92). Слід визнати, що гортативні конструкції, на відміну від імперативних, демонструють нижчий рівень волюнтативного впливу на адресата й нівеляцію категоричності. Незважаючи на авторитетність мовця та його істинний намір – указати адресатові на необхідність виконання разом із ним якоїсь дії або запросити приєднатися до здійснення вочевидь приємної для адресата ситуації – спонування, виражене гортативними конструкціями, має пропонувальний характер.

Гортативні конструкції можуть реалізовувати значення розпорядницького характеру – пропозиції-вказівки: – *Постривайте ж, хлопці, – сказав швидкий Корчака, – хоч за лиманом край трохи вольніший, але й туди вдень не можна їхати, бо й там є станові. Треба діждатись ночі. **Лягаймо спати**, бо цієї ночі буде багато роботи* (І. Нечуй-Левицький). Спонування до сумісної дії в цьому разі орієнтоване на активну акцепцію слухача. Такі конструкції сигналізують про те, що мовець передбачає здійснення запланованої ситуації безвідносно до вербальної реакції. Мовознавці акцентують на тому,

що адресант не просто пропонує слухачеві здійснити певну дію, а мотивує погодитися на неї, що наближає конструкції до імперативних (Ярещенко, 1972).

Розглядаючи гортатив таких конструкцій у вузькому розумінні, дослідники вбачають у них реалізацію значення розпорядження, а не пропозиції. Звертають увагу на те, що мовець, не чекаючи на зворотню відповідь слухача, не робить паузу після висловлювання і продовжує говорити. Зауважують, що конструкцію можна вважати гортативною за наявності інформації про соціальний контекст: розпорядження віддає особа, ієрархічно вища від тієї, яка його отримає (або особа, яка має в комунікативній ситуації особливі повноваження – лікар, учитель, поліцейський). Відзначають, що розпорядження, проте, має суттєво менш категоричний характер, ніж наказ (Блинова, 2017).

Такі конструкції не мають ознак утілення інших модальних смислів, окрім спонукального, які б вказували на сумнів чи вагання, тому в них не вживаються модифікатори змісту – вставні слова чи словосполучення відповідного значення. Не припускають вони також формул увічливості. Це спричинило б трансформацію значення в прохання. Уведення часток – носіїв додаткового модального навантаження – також модифікує зміст у бік зниження беззастережності виконання. А от частка **ану** може сприяти посиленню інтенсивності спонукального значення й сигналізувати про жорсткість, обов'язковість виконання, потребу в прискоренні:

- *Ти куди? – запитав він, наздогнавши Уласа.*
- *Провалився. Додому їду.*
- *Ти що, здурів? Ще не все втрачено. Ану ходім.*

І він потяг Уласа до головного корпусу університету, на ходу розказуючи, що його викликають на розмову до ректорату, і докоряв йому, як це він не помітив і навіть не дивився на той список, в якому значилося і його прізвище серед тих, що викликалися на розмову з ректором (Г. Тютюнник).

Гортативні конструкції реалізують значення пропозиції-запиту, відбиваючи ситуацію залежності мовця від позиції адресата. Мовець, усвідомлюючи те, що висловлює пропозицію передусім у власних інтересах, не може бути певний того, що отримає добру волю слухача. Такі конструкції відбивають сумнівність реалізації названого,

імовірність як позитивної, так і негативної санкції слухача. Прийнятною сферою їх реалізації є діалог, у якому очікуваною є зворотна репліка від адресата, що на неї розраховує мовець.

Комплементарними засобами вираження такого значення в конструкціях є модифікатори змісту – частки *так, лишень, краще, ось, ну*:

– *Ну, ходімо!* – сказав поет.

– *Куди?*

– *Пиво пити* (В. Підмогильний).

Гортативні конструкції зі значенням пропозиції-запиту можуть функціонувати в ролі запрошення: – *Ходім до мене; у мене є добра горілка <...>* (Г. Квітка-Основ'яненко).

Досліджувані моделі реалізують значення згоди, виражаючи схвалення мовцем питомої з боку комуніканта ситуації, реалізація якої є бажаною для останнього. Вони представляють репліки-реакції на пропозицію, прохання, запрошення тощо. Їх виникнення ініціює не мовець, а інша особа. Висловлення сигналізують про готовність мовця виконувати разом із комунікантом названу дію. У них може бути дубльована предикативна основа ініціальної фрази або конструкція в цілому. Граматичними маркерами реалізації значення згоди є службові слова – частки, частки в поєднанні зі сполучниками *а, та, хоч і, ж* та ін., вставні слова й словосполучення *справді, про мене* та ін.:

– *Певно, вона не спить. Ходімо.*

– *А ходімо, справді, ще раз до матері,* – сказала Горпина (Панас Мирний);

– *Плюнь, друже, на сію Явдоху! А паче усього повели, господине, унести носатку чого-небудь. Ось випиймо журби ради, то лучче буде паче і обаче.*

– *Та випиймо ж!* (Г. Квітка-Основ'яненко).

Гортативні конструкції реалізують значення прохання. Вони втілюють дотримання мовцем закону взаємозалежності ефективності комунікації від витрачених комунікативних зусиль. Спонукаючи співрозмовника у власних інтересах, він максималізує вплив на слухача з метою отримання позитивного результату, залучаючи для цього засоби посилення заохочувальної сили спонукування – вставні слова й словосполучення, передусім формули ввічливості, звертання,

зокрема, інтимізованого характеру. Додатково стимульовальний ефект підтримують лексичні засоби на зразок пестливих звертань: *Тільки що вона одсунула, впустила, як він зразу і учепився за неї.*

– *Ходімо, серце, до мене, – шепче, гаряче обдаючи поцілунками, і Христия чує, як від його несе потроху хмелем* <відмовляє через необхідність виконувати завдання пекти булочки – хліб святий>.

– *Ну, хай, по-твоєму, і святий. Тільки ходімо, серце. <...> Ходімо, голубочко* (Панас Мирний).

Реалізація значення прохання в гортативних конструкціях відбувається і без залучення додаткових пом'якшувальних засобів – граматичних мітигаторів категоричності, адже гортативні конструкції завдяки своїй природі її нівелюють.

Гортативні конструкції найорганічніше реалізують значення заклику. Вони виражають звернення до загалу адресатів виконати якусь дію сукупно, акцентуючи на значущості колективної реалізації названого й загальному гуртуванні. Відносячи власну особу до потенційних співучасників дії, мовець наближує себе до передбачуваної групи адресатів, завчасно соціалізуючись із ними: *Нашому поколінню випало складне і відповідальне завдання відродження української мови, державності, нації. За нас цього ніхто не зробить. Це наш історичний обов'язок, виправдання нашого перебування на цьому світі. Не перекладаймо цього тягара на плечі своїх нащадків, бо може бути запізно. Діймо в ім'я нашого народу, найвищих ідеалів людства* (І. Огієнко). Для конструкцій із цим значенням не притаманна модифікація змісту. Ускладнення можливе лише через введення звертань.

Висновки

Гортативні конструкції – спеціалізований тип модально орієнтованих моделей, призначений для вираження спонування до сумісної дії. Це граматично марковані спонукальні конструкції. Вони реалізуються у формі синтаксичного ірреального способу, не вступаючи в парадигматичні відношення з іншими формами речення. Основою їх структурування є дієслово – предикативний член – у формі першої особи множини наказового способу. Загальна семантика гортативних конструкцій позначена пропонувальним характером, нівеляцією ознак категоричності. Досліджувані моделі реалізують такі основні значення: заклику, прохання, пропозиції-вказівки,

пропозиції-запиту, згоди. Вираження пропозиції-вказівки припускає можливість уведення частки *ану*, що інтенсифікує розпорядницький відтінок значення. Комплементарними засобами вираження значення пропозиції-запиту є частки *так, лишень, краще, ось, ну*. Граматичними маркерами реалізації значення згоди є службові слова – частки, частки в поєднанні зі сполучниками *а, та, хоч і, ж* та ін., вставні слова й словосполучення *справді, про мене* та ін. Моделювання значення прохання може відбуватися без залучення мітигаторів категоричності, адже гортативні конструкції її нівелюють. У разі вираження заклику зміст конструкції не зазнає особливої модифікації.

Проведений аналіз відкриває перспективи вивчення інших типів модально орієнтованих конструкцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болотнікова, А. П. (2018). Граматичні індикатори вираження категорії ввічливості в українській мові. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук): Запоріжжя: ЗНУ.
2. Блинова, О. В. (2017). Побудительная реплика как элемент устного диалога: случай императива 1Pl. *Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии*. Материалы междунар. конф. «Диалог 2017». Москва. Узято з <http://www.dialog-21.ru/media/3901/blinovaov.pdf>.
3. Вихованець, І. Р., & Городенська, К. Г. (2017). *Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія*. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго.
4. Дрінко, Г. Г. (2005). Спонукальні конструкції в англійській та українській мовах. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Донецьк: ДНУ.
5. Плунгян, В. А. (2003). *Общая морфология. Введение в проблематику*. Москва: Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова.
6. Русанівський, В. М. (1977). *Дієслово – рух, дія, образ*. Київ: Рад. шк.
7. Ярешенко, А. П. (1972). Повелительное наклонение глагола в языке украинской народности (на материале письменных памятников XIV – первой половины XVII в. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Харьков: ХОТКЗГУ им. М. Горького.
8. Van der Auwera, J., Dobrushina, N., & Goussev, V. Imperative-hortative systems. In Haspelmath, M. (Ed.). *The world atlas of language structures online*. (Ch. 72). Munich: Max Planck Digital Library.

REFERENCES

1. Bolotnikova, A. P. (2018). Hramatychni indykatory vyrazhennya katehoriyi vvi-chlyvosti v ukrayins'kiy movi [Grammatical indicators of expression of the category of politeness in the Ukrainian language]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Zaporizhzhya: ZNU [in Ukrainian].
2. Blinova, O. V. (2017). Pobuditel'naya replika kak element ustnogo dialoga: sluchay imperativa 1Pl [In-cen-tive remark as an element of oral dialogue: a case of imperative 1Pl]. *Komp'yuternaya lingvistika i intellektual'nyye tekhnologii*. Materialy mezhhdunar. konf. «Dialog 2017» – *Computational linguistics and intelligent technologies*. Materials of the international conference «Dialogue 2017». Moskva. Retrieved from <http://www.dialog-21.ru/media/3901/blinovaov.pdf> [in Russian].
3. Vykhovanets, I. R., & Horodenska, K. H. (2017). *Hramatyka suchasnoyi ukrayins'koyi literaturnoyi movy. Morfolohiya*

[*Grammar of modern Ukrainian literary language. Morphology*]. Kyiv: Vyd. dim Dmytra Buraho [in Ukrainian]. 4. **Drinko, H. H.** (2005). Sponukalni konstruktsiyyi v anhliskiy ta ukrayinskiy movakh [Incentive structures in English and Ukrainian]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Donetsk: DNU [in Ukrainian]. 5. **Plunhyan, V. A.** (2003). *Obshchaya morfologiya. Vvedeniye v problematiku. [General morphology. Introduction to the issue]*. Moskva: Mosk. hos. un-t im. M. V. Lomonosova [in Russian]. 6. **Rusanivskyy, V. M.** (1977). *Diyeslovo – rukh, diya, obraz [Verb – movement, action, image]*. Kyiv: Rad. shk. [in Ukrainian]. 7. **Yareshchenko, A. P.** (1972). Poveyltel'noe naklonenye hlahola v yazyke ukraynskoy narodnosti (na materyale pys'mennykh pamyatnykov XIV – pervoy polovyny XVII v.) [Imperative in language of the Ukrainian nationality (On a material of written monuments of 14th – first half of 17th centuries)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Khar'kov: KHOT-KZGU im. M. Gor'kogo [in Russian]. 8. **Van der Auwera, J., Dobrushina, N., & Goussev, V.** Imperative-hortative systems. In Haspelmath, M. (Ed.). *The world atlas of language structures online*. (Ch. 72). Munich: Max Planck Digital Library [in English].

Умрихіна Любов Володимирівна — кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства та лінгводидактики, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна.

Тел.: +38-096-29-19-423

E-mail: lubovumrikhina@gmail.com

http://orcid.org / 0000-0003-3888-342X

Umrkhina Liubov Volodymyrivna — Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Docent, Associate Professor at the Department of Ukrainian Studies and Linguistic Didactics, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Надійшла до редакції 22 березня 2021 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Умрихіна Л. В. Гортативні конструкції як спеціалізований тип вираження спонування до сумісної дії. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2021. Вип. 54. Ч. II. С. 79–87. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2021.54.2.08>

АРА: Умрихіна, Л. В. (2021). Гортативні конструкції як спеціалізований тип вираження спонування до сумісної дії. *Лінгвістичні дослідження*, 54 (II), 79–87. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2021.54.2.08>